

mizaçlı, hırslı ve gaddar bir kişi olarak tanınır. Sadâret kethüdâsı olan ve sarhoş iken haksız yere bir bostancıyı döven kardeşi İbrâhim Ağâ'yı (Paşa) görevden alarak dayakla cezalandırması herkesi şaşırtmıştı. Vezîriâzam Sâlih Paşa'nın basit bir ihmal yüzünden katledilmesi karşısında, aynı âkibete uğramamak için padişahı tam anlamıyla etkisi altına almaya çalıştığı ve her arzusunı karşılayarak makamını koruma yolunu tercih ettiği rivayet edilir (Naîmâ, IV, 309-310).

Ölümünden sonra 3000 kese akçesine ve 7000 filorisine devletçe el konulan Ahmed Paşa İstanbul'da Baltalimanı'nda bir çeşme yaptırmıştır. Ayrıca Boğaziçi'nin Rumeli yakasında Bebek-Rumelihisarı arasında bir yalısı ile Anadolu yakasında Beykoz Çubuklu arasında bulunan İncirli köyünde bir sarayı vardır (Evliya Çelebi, I, 195, 199). Paşabahçe semti de adını Ahmed Paşa'nın buradaki bahçesinden almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 308-309, 327 vd., 340; Abdurrahman Hibri Efendi, *Defter-i Ahbâr*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2418, vr. 53^a vd., 68^a; Vecihî Hasan Efendi, *Târih*, TSMK, Revan, nr. 1153, tür.yer.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1996, I, 110, 113, 115, 149, 195, 199; Naîmâ, *Târih*, IV, 241-251, 267-274, 278-283, 290-298, 301-315; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 87-88; Şeyhî, *Vekâyiu'l-fuzalâ*, I, 154, 156; Ayvan-sarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, II, 133; Hammer (Atâ Bey), X, 103 vd.; *Sicill-i Osmânî*, I, 216; Dânişmend, *Kronoloji*, III, 404, 408-409, 508, 582; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 229, 240, 315, 327; III/2, s. 143, 394-395; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, Ankara 1978, I, 329-342; Uluçay, *Padişahların Kadınları*, s. 65; *Kâmûsü'l-â'lâm*, I, 793; Tayyib Gök-bilgin, "İbrâhim", *İA*, V/2, s. 884.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

HEZEC

(هزج)

Aruz sisteminde bir bahir.

Halîl b. Ahmed'in aruz sisteminde "müctelibe" veya "mü'telife" denilen üçüncü dâiredaki üç bahirden (hezec, recez, remel) ilki olup genel sıralamada altıncı bahir olarak geçer. Hezec bahrinin illet ve zihaf kaidelerinin uygulanmadığı (tam ve sahîh / sâlim) şekli, bir mecmû' vetid ile (مَقَا) iki hafif sebepten (نَ و عَی) oluşan (مَفَاعِلُنْ mefâilün) tef'ilesinin bir şatrdâ üç, bir beyitte ise altı defa tekrar-

lanmasından meydana gelir. Uygulamada, bu altı tef'ileli (müseddes) şekilden şatr sonundaki tef'ilelerin (aruz ve darb) düşmesiyle oluşan dört tef'ileli (murabba) biçimi kullanılır. Halîl b. Ahmed'in sisteminin farklı tarzda yorumlayıp sadeleştirilenlerden biri olan İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin tasnifinde hezec, bir tek tef'ilenin (cüz') belli sayılarda tekrarıyla oluşan ve "müfredât" adı verilen bahirler grubunda yer alır.

Hezec kelimesi "güzel sesle gazel, şarkı, türkû ve benzeri şeyleri söylemek, okumak; bu şekilde söylenmiş şarkı; genizden dalgalanarak çıkan hoş ve sevimli ses" anlamlarına geldiği gibi "lafızları arasında benzerlik, uyum ve yakınlık bulunan düzenli söz" mânâsına da gelir. Aynı tef'ilenin tekrarından oluşması sebebiyle cüzleri arasında yakınlık ve uyum bulunan hezec bahrinin bu son anlamdan türemiş olduğu kaydedilir (*Kâmus Tercümesi*, "hezec" md.). Ayrıca hezec terimi, bahrin her tef'ilesinde iki hafif sebebin bir mecmû' vetidi takip etmesi dolayısıyla kelimenin "sesin uzatılıp geri döndürülmesi" anlamıyla da ilgili görülmüştür (İbnü'd-Demâmînî, s. 177; İbn Reşîk el-Kayrevânî, II, 1088; Seyfî-i Buhârî, s. 25, 88, 89).

Hezec bahrinin bir aruzu, iki darbı vardır. Birinci darbı "mefâilün", ikincisi "mefâî"dir. Ancak uygulamada "mefâî" yerine aynı vezindeki "feûlün" kullanılır. Yine şatr sonu tef'ileleri dışındaki cüzlerde (hâşiv) "mefâilü" (keff) ve "mefâilün" (kabz) değişiklikleri de görülür. "Mefâilün" şeklindeki değişikliğe ise nâdir rastlanır. Bunlardan başka hezec bahrinin ilk tef'ilesi de uygulamada bazı değişikliklere uğrar. "Mefâilün" tam ve sahîh tef'ilesi "fâilün" (harm) (uygulamada aynı vezindeki "mef'ûlün"), "fâilü" (harb) (uygulamada "mef'ûlü"), "mefâîl" (kasr) (uygulamada "feûlân") ve "fâilün" (şetr) şekillerinde değişimlere mâruz kalabilir. Veznin aslı tef'ilesi olan "mefâilün"de görülen bu değişikliklere (illet ve zihaf) göre hezec bahri mekfûf hezec (mefâilü), makbûz hezec (mefâilün), ahrem hezec (mef'ûlün), ahreb hezec (mef'ûlü), eşter hezec (fâilün) ve maksûr hezec (feûlân) adlarını alır. Buna göre hezec bahrinin vezin grupları şöyle gösterilebilir (tef'ileler arası tek, şatrlar arası çift çizgiyle ayrılmıştır. Köşeli parantezdeki tef'ileler az kullanılır):

Birinci aruz ve birinci darb ile:

٠-٠-٠- ٠-٠-٠- ٠-٠-٠- ٠-٠-٠-
 [---] [---]
 [---]
 Birinci aruz ve ikinci darb ile:
 ٠-٠-٠- ٠-٠-٠- ٠-٠-٠- ٠-٠-٠-
 [---] [---]

Hezec bahrinde keff ve kabz aynı tef'ilede birlikte (mefâilü) uygulanamaz.

Aruza dair klasik kitaplarda ve bunlara muhteva bakımından sadık kalan yeni eserlerde hezec bahrinin yukarıda sayılan vezin grupları zikredilir. Ancak sanat-kârların nazım tekniğinde yaptıkları yenilikleri göz önüne alarak yazılan eserlerde bu bahrin başka vezinleri de yer alır. Meselâ Celâl Hanefî dört tef'ileli (murabba), beş (humâsî) ve altı (müseddes) tef'ileli hezec bahri için beşer vezin daha tesbit edip örnekleriyle açıklamıştır (*el-'Arûz*, s. 100-115). Humâsîde beş tef'ileden üç ilk şatrdâ (sadr), ikisi ikinci şatrdâ (acûz) olabildiği gibi tersi de mümkündür. Ayrıca müveşşahlarda hezec bahrine ait çeşitli vezinler kullanılmıştır:

٠-٠-٠- ٠-٠- ٠-٠- (a.g.e., s. 114) gibi.

Vâfir bahrinin aslı tef'ilesi olan "mufâaletün"ün (مفاعلتن) beşinci harekeli harfini sâkin okumak suretiyle elde edilen "mufâaltün" (مفاعلتن) tef'ilesiyle hezec bahrinin aslı tef'ilesi olan "mefâilün" vezin bakımından benzeşir. Aruz âlimleri, bu benzerlik dolayısıyla beyitlerin taktii sırasında bahrin tayini, hatta vâfir ve hezecin hangisinin hangisinden doğduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bununla beraber vâfirin vezinleri içinde "mefâilün" tef'ilesi bulunurken hezecin hiçbir vezninde "mufâaletün" tef'ilesi yer almadığından beyitlerinden herhangi birinde bir defa bile olsa "mufâaletün" tef'ilesine rastlanan manzumenin bahrinin meczû vâfir olduğuna hükmedilir (krş. Celâl Hanefî, s. 115-118; Abdullâh Dervîş, s. 52-54).

Arap edebiyatında az kullanılan ve daha ziyade bestelenmek için nazmedilmiş parçalarda rastlanan hezec bahri, genellikle aynı vezinleri kullanan İran ve Türk edebiyatlarında en çok sevilen ve kullanılan vezinlerin kendisinden doğduğu bir bahir olmuş ve buna bağlı olarak bazı nazım şekilleri doğmuştur. İran ve Türk edebiyatlarında hezec bahrinin sâlim şekli, bir şatrdâ (mısra) dört defa "mefâilün"

tef'ilesini kullanıldığı vezindir. Bu tam ve sâlim şekilden uygulamada türemiş pek çok vezin arasında şu dördü Türk şiirinde en çok kullanılanlarıdır (bu tef'ileler ikinci şatrdâ da aynen tekrarlanır):

1. $\cup \cup \cup \cup$ $\cup \cup \cup \cup$ $\cup \cup \cup \cup$ $\cup \cup \cup \cup$
 2. $\cup \cup \cup \cup$ $\cup \cup \cup \cup$ $\cup \cup \cup \cup$ $\cup \cup \cup \cup$
 3. $\cup \cup \cup \cup$ $\cup \cup \cup \cup$ $\cup \cup \cup \cup$ $\cup \cup \cup \cup$
 4. $\cup \cup \cup \cup$ $\cup \cup \cup \cup$ $\cup \cup \cup \cup$ $\cup \cup \cup \cup$

Bu şekillerden “me’ûlû mefâilün fe’-lün” vezni özellikle mesnevilerde kullanılmıştır. Hâkânî-i Şîrvânî’nin *Tuhtetü’l-‘Îrâkeyn*’i, Nizâmî-i Gencevî’nin *Leylâ vü Mecnûn*’u, Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî’nin *Zâdü’l-‘ârifîn*’i gibi meşhur eserlerle bunlara nazîre olarak yazılmış pek çok mesnevi bu vezindedir.

İran edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da hezecın bazı vezinleri Türkçe'nin yapısına uygun düştüğü için çok rağbet görmüştür. Meselâ müstezadlarda “mef'ûlû mef'âilû mef'âilû fe'ûlûn” en çok kullanılan vezin olmuştur. Yine Türk edebiyatına has nazım şekli olan şarkı formu en çok bu vezinle nazmedilmiştir. Türk edebiyatında hezec bahrinin bazı vezinlerinin gördüğü rağbet hakkında bir fikir edinebilmek için birkaç meşhur şairin eserlerine bakmak kâfidir. Meselâ hezec bahri Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Dîvân-ı Kebîr*'i ile Nedîm ve Abdülhak Hâmid'in şiirlerinde ilk sırayı, Yahya Kemal'de ikinci, Muallim Nâci'de dördüncü sırayı alır. Ayrıca Türk edebiyatında mesnevi tarzında yazılan eserlerin en ünlüleri arasında yer alan Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u, Şeyh Galib'in *Hüsın ü Aşk*'ı ve Abdülhak Hâmid'in *Makber*'i hezec vezniyle nazmedilmiştir.

Özellikle Arap halk edebiyatında yaygın nazım şekli olan dûbeyt ile Türk ve İran edebiyatlarında rubâî adı verilen nazım şekilleri hezec bahrine ait özel vezinlerle nazmedilir. Rubâî genelde birinci, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyeli iki beyit veya dört mısradan oluşan ve gazel gibi belli bir konuya bağlı kalmayan şiirdir. İlk üç mısra dördüncü mısrada söylenecek veciz, nükteli ve çarpıcı bir fikre hazırlık mahiyetindedir. III. (IX.) yüzyıl sonları ile IV. (X.) yüzyıl başlarında İran edebiyatında doğarak daha sonra Arap edebiyatına geçen ve sadece hezec bahrinde nazmedilen rubâî önemli bir nazım şekli olup bestelendiği zaman “terâne” adını alır. Büyük Selçuklular devrinde itibar ve rağ-

betinin doruğuna ulaşan rubâî tarzında Farsça şiir yazar şairler arasında Rûdekî, Ömer Hayyâm, Efdalüddîn-i Kâşânî, Mevlânâ, Türkler'in Hayyâm'ı diye şöhret bulan Azmîzâde Mustafa Hâletî, Yahya Kemal, Rıfkı Melûl Meriç ve Arif Nihat Asya zikredilebilir.

İran kaynaklı rubâî tarzının, tamamı hezec bahrine ait yirmi dört farklı şekli vardır. Bu vezin gruplarında tekrarlanan on tef'ileden dokuzu, hezec bahrinin aslı tef'ilesi olan "mefâîlün"ün değişime (zi-haf) uğramış şekilleridir: Mefâîlün, me-fâîlü (keff), mefâîlün (kabz), fâîlün (harm, kullanılan şekli mef'ûlün), fâîlü (harb, kullanılan şekli mef'ûlü), fâîlün (şetr), me-fâ' (hetm, kullanılanı feûl), mefâ (cebb, kullanılanı fe'al), fâ' (zilel), fâ (betr).

Horasanlı Hâce Hasan Kattân, bu yirmi dört veznin ilk tefîlesinin “me’ûlû” veya “me’ûlün” olarak tekrarlanmasıyla bunları bir ağacın gövdeleri, diğer tefîleleri de dalları gibi kabul ederek iki “rubâi ağacı” tasavvur etmiş ve bu vezinleri “me’ûlû” veya “me’ûlün” tefîlesiyle başlamasına göre “ahreb” vezinler ve “ahrem” vezinler olmak üzere iki eşit gruba ayırmıştır.

Bu yirmi dört veznin kolaylıkla hatırlanabilmesi için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan Seyfî-i Buhârî'nin verdiği, sonda gelen “feûl” ve “faal” tefîlelerinden önceki tefîlelerin sonu hareketli bir harfle (ج), “fâ” ve “fâ”dan önceki tefîlelerin ise sonu sükûnlu bir nûn (ن) ile bitecek şekildeki tertip esas alınarak (krş. *Risâle-i ‘Arûz*, s. 68 vd.) sondan bir önceki “mefâîlü” ve “mef’ûlü” cüzleri bir yere, “mefâîlün” ve “mef’ûlün” cüzleri başka bir yere toplanmak suretiyle şöyle düzenlenebilir (daha değişik tertipler için bk. Şems-i Kays, s. 122, 123; Seyfî-i Buhârî, s. 72 vd.; Elwell-Sutton, s. 60-61):

- — — — —

A) Ahreb Vezin Şekilleri (sondan bir önceki aynı tef'ilelerle bir arada). 1. mef'ûlü mefâilü mefâilü feûl, 2. mef'ûlü mefâilü mefâilü feal, 3. mef'ûlü mefâilün mefâilü feûl, 4. mef'ûlü mefâilün mefâilü feal, 5. mef'ûlü mefâilün mef'ûlü feûl, 6. mef'ûlü mefâilün mef'ûlü feal, 7. mef'ûlü me-

fâilü mefâilün fâ', 8. mef'ülü mefâilü mefâilün fa', 9. mef'ülü mefâilün mefâilün fâ', 10. mef'ülü mefâilün mefâilün fa', 11. mef'ülü mefâilün mef'ülün fâ', 12. mef'ülü mefâilün mef'ülün fa'. Bu on iki ahreb vezin tek şekil üzerinde şöyle gösterilebilir:

- $\begin{array}{c} \text{---} \\ \text{---} \\ \text{---} \end{array}$
 $\begin{array}{c} \text{---} \\ \text{---} \\ \text{---} \end{array}$
 $\begin{array}{c} \text{---} \\ \text{---} \\ \text{---} \end{array}$
 $\begin{array}{c} \text{---} \\ \text{---} \\ \text{---} \end{array}$

B) Ahrem Vezin Şekilleri (sondan bir önceki aynı tef'ileler bir arada). 1. mef'ûlün mef'ûl mefâilü feûl, 2. mef'ûlün mef'ûl mefâilü feal, 3. mef'ûlün fâilün mefâilü feûl, 4. mef'ûlün fâilün mefâilü feal, 5. mef'ûlün mef'ûlün mef'ûlü feûl, 6. mef'ûlün mef'ûlün mef'ûlü feal, 7. mef'ûlün mef'ûl mefâilün fâ, 8. mef'ûlün mef'ûl mefâilün fa', 9. mef'ûlün fâilün mefâilün fâ, 10. mef'ûlün fâilün mefâilün fa', 11. mef'ûlün mef'ûlün mef'ûlün fâ, 12. mef'ûlün mef'ûlün mef'ûlün fa'. Bu on iki ahrem vezin tek şekilde şöyle toplanabilir:

- — — — —

Her iki dizimin önceki tef'ilelerin aynı olanlarının bir araya toplandığı şekli de vardır ki bunların daha kolay öğrenilmesini temin için Şems-i Kays önceki tef'ileler için sözleri müşterek, dallardaki tef'ileler için de o vezne uygun farklı sözleri ihtiva eden anahtar beyitler düzenlemiştir (krş. *el-Mu'cem*, s. 122, 123).

Ahreb ve ahrem gruplarına ait vezinlerin tef'ileleri bir rubâide aynı veya diğer gruptan tef'ilelerin yerini alabildiği için bu yirmi dört rubâi veznini tek şekil üzerinde göstermek de mümkündür :

- $\begin{array}{c} \text{I} \\ | \\ \text{K} \end{array}$

Bünyesinde akıcılık ve hareket sağlayan vetidlerin çokluğu dolayısıyla ahreb vezinler ahreme nazaran daha çok kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kamus Tercümesi, "hezec" md.; İbnü'd-De-mâmîni, *el-'Uyûnû'l-gâmize 'alâ habâye'r-râmize* (nşr. el-Hassânî Hasan Abdullah), Kahire 1994, s. 177-184; İbn Abdürabbih, *el-'İkdû'l-ferid*, V, 457-458; Cevherî, *Kitâbü 'Arûzi'l-u-raqa ve Kitâbü'l-Kavâfi* (nşr. Sâlih Cemâl Bedevî), Mekke 1985, s. 73-74; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. Muhammed Karkazân), Beyrut 1408/1988, II, 1088, 1089; Zemahşerî, *el-Kus-şat* (nşr. Fahreddin Kabâve), Beyrut 1989, s. 95-97; Reşidüddin el-Vatvât, *Risâle-i 'Aruz* (nşr. Ahmet Ateş – Abdülvehhab Tarzi, *Farsça Grameri* içinde), İstanbul 1962, s. 252-262; Şems-i Kays, *el-Mu'cem fi me'âiri eş'âri'l-'Acem* (nşr. Sirus Şemîsa), Tahran 1373, s. 111-127, 359; Seyfî-i Buhârî, *Risâle-i 'Aruz* (trc. H. Blochmann, *The Prosody of the Persians: According to Saifi, Jami and Other Writers* içinde), Calcutta-Amsterdam 1970, s. 25-34, 66-69, 88, 89; Ahmed Hamdi, *Teshilû'l-arûz ve'l-kavâfi ve'l-bedî*, İstanbul 1289, s. 74-98; Gibb, *HOP*, I, 107, 108; İbn Ebû Şeneb, *Tuhfetü'l-edeb*, Paris 1954, s. 74-80; a.mlf. (Moh. Ben Cheneb), "Hazađi", *El*, III, 297; Perviz N. Hânlerî, *Tahkiğ-i İntikâdi der 'Arûz-i Fârsî*, Tahran 1317 hş., bk. İndeks (bu eserin aynı müellif tarafından tashih edilerek kısaltılmış şekli: *Vezn-i Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1337 hş.); H. G. Farmer, *A History of Arabian Music*, London 1929, s. 50, 71, ayrıca bk. tür.yer.; Safâ Hulûsî, *Fennü'l-takţî'i's-şî'r ve'l-kâfiye*, Beyrut 1966, s. 117-121; L. P. Elwell-Sutton, *The Persian Metres*, Cambridge 1975, bk. İndeks; a.mlf., "Arûz", *Elr*, II, 672-676; Celâl Hanefî, *el-'Arûz*, Bağdad 1398/1977-78, s. 91-123; Abdullah Derviş, *Dirâsât fi'l-'arûz ve'l-kâfiye*, Mekke 1407/1987, s. 50-54; Abdürriżâli Ali, *el-'Arûz ve'l-kâfiye*, Musul 1409/1989, bk. İndeks; Haluk İpektepe, *Eski Türk Edebiyatı: Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul 1994, s. 64-70, 151-188, 281-337; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 26, 450-451; M. Fuad Köprülü, "Aruz" (İran-Türk), *İA*, I, 637, 641, ayrıca bk. tür.yer.; Nihad M. Çetin, "Aruz", *DA*, III, 428-429, 430; a.mlf., "Bahir", a.e., IV, 484-485; Stephen Blum, "Do-bay-ti", *Elr*, VII, 451-452; Gotthold Weil, "Arûz", a.e., I, 626; a.mlf., "Arûd", *El*² (İng.), I, 670-673; G. Meredith-Owens, "Arûd", a.e., I, 677.

TEVFİK RÜŞTÜ TOPUZOĞLU

HEZL

(الهل)

Ciddi fikirlerin mizahî bir anlatımla dile getirildiği edebî tür.

Sözlükte "şaka, latife yapmak, eğlenmek" mânasına gelen Arapça *hezl* kelimesi "şaka, mizah, latife, alay ve eğlence" anlamlarında isim olarak da kullanılır. Aynı kökten gelen *hüzâle* de bu mânadadır. Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî'nin, kelimenin sözlük anlamını açıklarken "sert sözün yumuşak ve rahat bir biçimde ifade edilmesi; sözün değişik anlatım tarzlarıyla dile getirilmesi" şeklinde verdiği mânâ

(*Lisânü'l-'Arab*, "hzi" md.) hezlin terim anlamına yakındır. Yeni bazı Arapça sözlüklerde bu kavram *hezli* (çoğulu *hezliyyât*, *hezeliyyât*) terimiyle karşılanmıştır (Muhammed Altuncî, II, 873).

Hezl kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir yerde geçmekte ve burada ilâhî kitabın hak ile batılı, doğru ile yanlış birbirinden ayrıran gerçek ve ciddi bir söz olduğu, şaka ve mizah (hezl) olmadığı belirtilmektedir (et-Târik 86/13-14). Âyetle, şaka ve mizah ifade eden sözlerin kesin hüküm bildiren bir niteliğe sahip olamayacağına işaret vardır. Hezl kelimesi birçok hadiste karşıtı olan *cid* ile birlikte yer almaktadır (meselâ bk. *Müsned*, I, 410; İbn Mâce, "Talâk", 9; Ebû Dâvûd, "Talâk", 9; Tirmizî, "Talâk", 9).

□ ARAP EDEBİYATI. Belâgat âlimlerine göre mânaya güzellik veren bedî sanatlardan sayılan hezlin temel amacı mizah üslûbuyla ciddi bir hususu pekiştirmek olduğundan şaka, latife ve mizahla karışık halde bulunur. Bundan dolayı eski kaynaklarda türün adı, aynı zamanda edebî tanımı olan "el-hezlü'llezî yürâdü bihi'l-cid" veya "el-hezl fi ma'rizi'l-cid" (ciddiyet amaçlı hezl) şeklinde geçer. Hezlin bu çeşidinin edebî bir sanat kabul edilerek belâgat kitaplarında ele alınmasına karşılık ciddiyet amacı taşımayan hezl ve şaka söz konusu edilmemiştir.

Edebiyatda hezl türüne ilk dikkat çeken âlim olan Câhiz (ö. 255/869), İbrâhim b. Hânî'nin açık saçık, eğlenceli, hezl ve mizah karışımı birçok sözünün bulunduğunu belirtmiş (*el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 93), hezl ve mizahın, ciddi meselelerle uğraşmaktan yorulup bunalan kimseleri neşelendirdiğini ifade ederek bu türün yararını anlatmıştır. Hezilde insanı eğlendirip güldüren faktörleri "boş ve saçma sözler, zarif sebepler, garip gerekçeler" şeklinde sıralayan Câhiz (*Kitâbü'l-Hayevân*, III, 5-6) bunlara bedevîlerin sözlerinde, kelâmcılar arasındaki tartışmalarda, ahmakların kendilerini savunmalarında rastlandığını belirttiikten sonra örnek olarak birçok nükte ve fıkraya yer vermiştir. İbnü'l-Mu'tezz'in mutlak olarak sözü güzelleştiren unsurlar arasında yer verdiği hezli Necmeddin İbnü'l-Esîr lafzî sanatlarından sayar (*Cevherü'l-kenz*, s. 211). Diğer bütün bedî âlimleri ise onu mânaya güzellik veren sanatlardan kabul etmişlerdir. Yahyâ b. Hamza el-Müeyyed, aralarında önemli farklar bulunduğunu söylemekle birlikte hezli tecâhül-i ârif sanatıyla ilgili görmektedir (*et-Tirâzü'l-müte-zammin*, s. 438-439). Hezl hakkındaki ta-

nımı kendisinden sonra gelen birçok belâgat âlimini etkilemiş olan İbn Ebû'l-İs-ba' el-Misrî'ye (ö. 654/1256) göre hezl, bir övgü veya yergi ifadesinin hoş bir mizah veya güldüren bir müstehcenlik içinde ifade edilmesidir (*Tahrîrû't-tahbîr*, s. 138). Ona göre hezide nükteli, mizahî ve müstehcen anlatımın altında yatan temel amaç, yani hezlin ciddi tarafı övmek veya yermektir. Ancak İbn Ma'sûm'un da belirttiği gibi hezl sadece övgü ve yergide değil her konuda geçerlidir. Hezl, alay etmek için veya latife amacıyla bir şeyin anılıp zıddının kastedildiği istiâre-i tehekkümüye ile benzer görünmekle birlikte aslında bunlar birbirinden farklıdır. Tehekküm ciddiyet görünümünde istihza, hezl ise mizah ve alay görünümünde ciddiyettir.

Kaynaklarda hezl ile ilgili olarak kaydedilen birçok örnekte, Kur'an-ı Kerim'den iktibas edilen bazı ifadelerle mecaz veya kinaye yoluyla hezl üslûbu içinde yer verildiği görülür. Bu konuda Câhiz tarafından yapılan en güzel iktibaslardan biri "mağarada ikinin ikincisi" âyetidir (et-Tevbe 9/40). Abbâsî halifeleri Mu'tasım-Billâh ile Vâsîk-Billâh zamanında vezirlik yapan İbnü'z-Zeyyât Muhammed b. Abdülmelik, Câhiz'in yakın dostuydu. İbnü'z-Zeyyât, hasımlarına işkence etmek için yaptırdığı çivili demir tandırda Halife Mütevekkil-Alellah tarafından öldürüldüğü zaman Câhiz oradan kaçmış, sebebi ni soranlara da, "Tandırda ikinin ikincisi olmamak için" demiştir (İbn Ebû Avn el-Bağdâdî, neşredenın mukaddimesi, s. 143). Aynı şekilde, Kur'an'da yer alan "ekin bitmeyen vadi" (İbrâhim 14/37) ifadesinin birçok şiirde "cimri kimse" hakkında iktibasen kullanılması da bu nevîdendir.

"Ben de şaka yaparım, ancak sadece doğru olanı söylerim" (Heysemî, VIII, 89) sözünü nezih şaka ve nükteye cevaz veren Hz. Peygamber'in bir kadının sorusu üzerine, "Yaşlı kadınlar cennete girmeyecek" (a.g.e., X, 419) demesi; yine bir başka kadına, "Gözünde ak olan kocan ne yapıyor?" (İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, s. 293) diye sorması ve muhataplarının üzülmediğini görünce ilkinde, "Yaşlı hanımlar cennete genç olarak girecek"; diğerine de, "Her gözde ak olmaz mı?" diyerek gönüllerini alması, hezlin Resûl-i Ekrem'in dilinden güzel ve nezih örnekleri arasında yer alır.

Ashap içinde başta Nuaymân b. Amr ile Süveybit b. Harnele olmak üzere (*Müsned*, VI, 316; İbn Mâce, "Edeb", 24) Hz. Ali,